

Rahvameditsiini uurimisest

Ave Tupits

Vaatamata ajaloo pöörakutele ja koolimeditsiinis toimunud teaduslikele murrangutele ei ole huvi rahvameditsiini vastu kadunud. Tervis on ja jääb inimesele tähtsaks, mis annab uurijatele omakorda võimaluse rahvameditsiini puutuvat mitmetest vaatenurkadest analüüsida. Folkloristide ette on kerkinud küsimus rahvameditsiini sisust, olemusest ja uurimise vajalikkusest. Nagu pärimuskultuuri tervikuna, ei saa ka rahvameditsiini väga üheselt määratleda, ta on selleks liiga ambivalentne. Samas peame uurijatena vähemalt püüdma vastata küsimusele, mis on rahvameditsiin. Terminini või olemuse määratlus sõltub paljuski uurija või tavakasutaja lähtekohast, sellest, mida ta peab tähtsaks. Ühtede jaoks võib rahvameditsiin tähendada ainult rohuteede joomist, samas kui teistele tähendab see nii taimravi, sõnumist, erinevate inimese või looma kehavedelike ja -osade kasutamist ning palju muud.

Igal juhul jääb alles vajadus uurimisobjekti kuidagi nimetada, olgu või psühholoogilisest/usundilisest vajadusest seda kuidagi hallata. Mis on teaduslikul teemal kirjutaminegi muu, kui püüa materjal "vormelite" kaudu oma kontrolli alla saada. Püüan siinkohal anda põgusa ülevaate rahvameditsiini mõiste määratlemisest eri uurijate poolt ja ka mõiste muutumisest ajas, rahvameditsiini uurimisest

Eestis, mujal Lääne-Euroopas, ning jälgida antud teema tähtsuse muutumist möödunud sajandil.

Definitsioonid

Mõistet “rahvameditsiin” (*folk medicine*) kasutas esimesena trükisõnas briti antropoloog William George Black 19. sajandi lõpupoolel, defineerides seda kui “meant to comprehend the subjects of charms, incantations, and those habits relating to the preservation of health, or the cure of disease, which were and are practiced by the more superstitious and old-fashioned”¹ (Hatfield 2003: xvii). Saksa etnoloogia sõnaraamat “Wörterbuch der deutschen Volkskunde” annab rahvameditsiinile järgmise definitsiooni: “Volksmedizin ist der Inbegriff aller im Volke lebenden Anschauungen von der Krankheit und der dagegen angewandten Heilmethoden”² (Erich, Beitzl 1974: 900).

Ameerika uurija Don Yoder viitab oma definitsioonis samuti viimatimainitud sõnaraamatule ning jagab rahvameditsiini kahte peakategooriasse – looduslik (ravi taimede, mineraalide ja loomsete vahenditega) ja maagilis-religioosne (loitsud, religioossed tegevused), sidudes omavahel rahvameditsiini ja akadeemilise meditsiini, s.t Yoderi meelest on vastav informatsioon aegade jooksul liikunud laiemalt rahvahulgalt akadeemilise meditsiini ringkondadesse ja sealt jälle tagasi (Yoder 1972: 191–192). Samasugust seo-

¹ “... midagi, mis hõlmab endas nõiasõnu, loitse ja neid harjumusi, mis seostuvad tervise säilitamisega või haiguse raviga, mida kasutasid ja kasutavad ebausklikumad ja vanamoelisemad inimesed.” [Siin ja edaspidi artikli autori tõlked – A.T.]

² Rahvameditsiin on kõikide rahva seas levinud haiguskäsitluste ja haiguste vastu kasutatavate ravimeetodite kogum.

tust on maininud Eesti uurijad Andra Veidemann (Veidemann 1987: 965) ja Lea Põvvat (Põvvat 1992: 46).

Andra Veidemann on lähenenud mõistele järgnevalt: “Rahvameditsiin on üks osa rahvakultuurist. Ta täiendab mingi ajastu kultuuripilti, selles käibivaid arusaamu, olles ise käibearusaamade üks väljendus. Nõnda on rahvameditsiin keeruka, heterogeense, pidevalt areneva struktuuriga nähtus, mille teaduslik lahtimõtestamine ja tõlgendamine eeldab kõigi struktuurielementide süsteemset tundmaõppimist konkreetsest kultuurimustrist lähtudes” (Veidemann 1985: 130).

Marju Kõivupuu käsitleb rahvameditsiini kui midagi, mis “põhineb perekonna või konkreetse paikkonna pärimusel, empiirilisel kogemusel või üleloomulikul ilmutusel”, olles “sünkreetilise rahvausundi ja rahvapärimuse osa, mis kannab endas nii muinasaja usundilisi arusaamu (sõnamaagia, loitsimised) kui ka kristluse mõjusid (nt piiblimotiivid loitsudes, pühakiri kui raviarenduse atribuut jne)”. Samuti mahuvad laiemas tähenduses rahvameditsiini mõiste alla “traditsionaalsete kultuuride meditsiin ja suur osa tänapäeva populaarset nn alternatiivmeditsiini, milles segunevad koolimeditsiin ja varasemad, sealhulgas ka rahvaomased meditsiinialased teadmised” (Kõivupuu 2000: 15, 16).

Samalaadsed jooned on välja toonud Renata Sõukand: “Rahvameditsiini võib vaadelda kogukonna mällu talletatud kogemusliku teadmisenä. Teisalt toetub rahvameditsiin iga inimese isiklikus maailmas toimuvale valikule võimalike ravivahendite osas. Inimeste seas ringlev ja põlvest põlve edasi antav pärimus võimaldab vastavate teadmiste levikut, ühtlustumist ja paraku ka kommunikatsioonikadudest tulenevaid moonutusi; inimeste kui üksikindiviidide valikud ja avastused ravivahendite ning -toimete osas võimaldavad aga traditsiooni rikastumist ja mitmekesistumist” (Sõukand 2005: 56).

Esitatud definitsioonid, nii Eesti kui laiemas kontekstis valikulised, kajastavad folkloori mõiste üldise avardumise taustal ka seda, kuidas on avardunud rahvameditsiinina mõistetav valdkond. Mõiste määratlemine oleneb tihti uurija positsioonist, uurimise lähtepunktist – kandja järgi, toimemehhanismi järgi, seose järgi usundiga – ja ajast. Definitsioonide taustal nähtub ühtlasi ajastu iseärasus – kui varem suhtuti rahvameditsiini teatava põlastusega, seda eriti koolimeditsiini esindajate poolt, siis käesolevaks hetkeks on suhtumine rahvameditsiini suuresti muutunud nii meedikute seas kui ühiskonnas üldiselt. Folkloristi vaatepunktist lähtudes on tänased määratlused tihedamas suhtes koolimeditsiini ja rahvausundiga, suunaga ainesisesest kapseldumisest teiste uurimisalade poole, ning uurimisala piirid on seetõttu mõnevõrra hägustunudki.

Teadusdefinitsioonide taustal jääb vastamata, kuidas mõistab rahvameditsiini rahvas ise või kas on üldse olnud vajalik seda sõnastada. On ju loomulik, et käepäraste ravivõtete kasutajatel puudub vajadus juurelda selle üle, mida täpselt tähendab selline nähtus nagu “rahvameditsiin”, vaid esmajoones on peetud silmas enda heaolu ja tervise säilimist või taastamist, kuigi ravivõttestik võib peegeldada kasutajate arvamusi asja olemusest ja mõttekusest. Küll on rahvameditsiinis liigitatud haigusi ja nende ravimisviise. Nagu mainivad Kõivupuu ja Veidemann, on rahvameditsiinis teadmiste liigitamise aluseks müüdilise mõtlemine – asja või nähtuse nimi ehk tähendus ning nähtus ise on üks ja seesama. (Kõivupuu 2000: 16; Veidemann 1987: 966)

Arhiivimaterjale uurides tuleb kindlasti silmas pidada, kas tegu on folkloristide ettekujutusega rahvameditsiinist või rahva enda arusaamadega, niipalju kui seda on võimalik tagantjärele tuvastada. On ju materjali kogutud küsimuskavadest lähtudes ning kogumisel on uurijad võtnud

aluseks oma arusaama rahvameditsiinist ja sellest, mida nemad on pidanud kogumisväärseks.

Uurimise ajalugu ja publikatsioonid

Definitsioonid on tihedalt seotud uurimisega ja uurimise ajalooga. Olen rahvameditsiini uurimisajaloo alaseid ülevaateid otsides jäänud esialgu Põhja- ja Lääne-Euroopa keskseks, et huvivälja kuidagi piiritleda. Kaugemas tulevikus oleks ilmselt otstarbekas lisada ka Ida- ja Lõuna-Euroopa materjale.

Mitmeid ülevaateid oma piirkonna rahvameditsiini uurimisest on teinud Põhjamaade uurijad, näiteks Birgitte Rørbye, Bente Alver ja Torunn Selberg. Alver ja Selberg on märkinud, et rahvameditsiinile on juba varakult suuresti lähenetud akadeemilise meditsiini seisukohtadest ja klassifikatsioonidest lähtudes. Olulisimaid varasemaid uurimusi Põhjamaades on nende hinnangul Ingjald Reichborn-Kjennerudi “Vår gamle trolldomsmedisin” köited I–V, avaldatud aastatel 1927 kuni 1957. Kjennerudi seisukoht on, et haige lähtus vaid ühest põhimõttest – olla iga hinna eest terve. Oluliste teoste hulka kuuluvad ka Carl-Herman Tillhageni “Folkelig läkekonst” (1958) ja Lauri Honko “Krankheitsprojekte” (1959). Tunnustatud on ka Olav Bø töö 19. sajandi rahvameditsiinialaste rahvaraamatute leviku kohta (Alver, Selberg 1987).

1961. aastal leidis Stockholmis aset esimene Põhjamaade rahvameditsiini sümposium, kus seati eesmärgiks edendada rahvameditsiiniuuringuid iseseisva aladistsipliinina nii välitööprojektide kui ka Põhjamaade Rahvameditsiini Komitee loomise kaudu ning teha seda interdistsiplinaarselt. Sümposiumi järel ilmus küll mitmeid rahvameditsiini alaseid uurimusi, kuid seatud eesmärgid jäid laias laastus

täide viimata. Esimene sümposioon on jäänud ka viimaseks (Rørbye 2003: 10–11).

Sellegipoolest pöörati pärast arutelusid uuesti suuremat tähelepanu materjali kogumisele. Selle tulemusel leiti, et rahvameditsiin ei ole kuhugi kadunud, vaid teisenenud, ning et vastavat vana ja uuemat traditsiooni leidub rahva seas küllaga (Alver, Selberg 1987: 67). Lisaks muutus rahvameditsiini uurimine interdistsiplinaarsemaks, mõjutusi tuli psühholoogia ja antropoloogia alalt, põhinimetuse “rahvameditsiin” kõrval hakati kasutama teisigi – etnomedit-siin, pärimusmeditsiin, tervisekultuur, populaarmeditsiin, meditsiiniantropoloogia. 1990. aastate alguses pakkus Birgitte Rørbye välja uue mõiste “meditsiinifolkloristika”, viidates võimalustele “uurida tingimusi, mille alusel inimesed loovad oma arusaamad haigusest ja tervisest”, mis sisaldavad endas ajakohaseid, ajaloolisi, isiklikke ja struktuurseid dimensioone ning ei ole seotud kindla ainesega (Rørbye 2003: 12–16).

Saksakeelses kultuuriruumis on üks olulisimaid ülevaateid Austria uurija Elfriede Grabneri “Volksmedizin” (1988). Grabner nendib, et ikka ja jälle oli tegu arstidega (ning mitte folkloristide-etnoloogidega), kes võtsid vaevaks rahvameditsiini uurida, ning et tõsiseid ja süvendatud rahvameditsiiniuurimusi ei teostatud enne 1950. aastaid, kui ilmus (samuti arsti) Hans Otto Münstereri “Grundlagen, Gültigkeit und Grenzen der volksmedizinischen Heilverfahren” (1950). Grabner refereerib Münstereri arvamust, et senist rahvameditsiini definitsiooni tuleks uuendada, kuna aja jooksul on rahvameditsiin oluliselt teisenenud³. Münsterer pakkus, et rahvameditsiini all tuleks mõista laias laas-

³ Münsterer peab silmas Max Neuburgeri sissejuhatuses von Hovorka/Kronfeldi teosele “Vergleichender Volksmedizin” (1908) leiduvat definitsiooni, mille järgi rahvameditsiin kujutab endast – vastandina koolimeditsiinis kehtivatele teadmistele – kõiki vanaast ajast üle võetud ravivõtteid.

tus kõike, mis haigustega võitlemise ja nende vältimise alal rahva seas elav on. Pärast 1950.–1960. aastaid elavnes saksakeelsetes maades, ennekõike tänu Elfriede Grabneri eestvedamisele, tasapisi huvi rahvameditsiini vastu. Muuhulgas ilmus 1967. aastal Grabneri koostatud mahukas kogumik saksakeelset rahvameditsiini ajalugu puudutavaid artikleid (“Volksmedizin. Probleme und Forschungsgeschichte”), ning hiljem mitmeid uurimusi Austria rahvameditsiinist. 1970. aastatel soovitati rahvameditsiini mõiste asemel kasutada mõisteid “tervisekultuuriteadus” (Heilkulturwissenschaft), “tervisekultuurisotsioloogia” (Heilkultursoziologie), “sotsiomeditsiin” (Sozio-Medizin). Toonastest ja uuematest saksa teadusruumi uurijatest võiks veel nimetada Rudolf Schendat, Günter Wiegelmanni, Eberhard Wolffi; sajandivahetuse olulise uurimusena tuleb mainida Michael Simoni “Volksmedizin im frühen 20. Jahrhundert” (2003), mis käsitleb 1930. aastatel kogutud pärimust. Alates 1995. aastast toimib Saksamaa, Austria ja Šveitsi mitmete erialade uurijaid ühendav töörühm *Netzwerk Gesundheit und Kultur*, mis korraldab igal aastal meditsiiniantropoloogia alaseid seminare ja annab välja vastavaid kogumikke.

Grabner mainib oma artiklis (1988) ka selleks ajaks ilmunud olulisi uurimusi väljaspool saksakeelset kultuuri-ruumi, nt Hollandi uurija Jozef van Haveri tööd loitsudest “Nederlandse incantatieliteratuur” (1964), Prantsusmaalt kuulub siia Marcelle Bouteiller’ “Médecine populaire” (1966), Sloveeniast Vinko Mörderndorferi “Ljudska medicine pri Slovencih” (1964), Itaaliast Adalberto Pazzini “La medicina popolare in Italia” (1948) ja Antonio Scarpa “Etnomedicina” (1980). Hispaaniast nimetab ta Antonio Castillo de Lucas’ teost “Folkmedicina” (1958), Kreeka rahvameditsiini kohta on sel ajal kirjutanud käsitluse Richard ja Eva Blum “Health and Healing in Rural Greece” (1965). Samuti leiavad mainimist Ameerika uurijate Wayland D. Handi

teosed “Popular Beliefs and Superstitions from North Carolina” (1964), “American folk medicine” (1976) ja “Magical medicine” (1980) ning Don Yoderi artikkel “Folk Medicine” (1972) kogumikus “Folklore and Folklife”.

Ülevaateid rahvameditsiini uurimisest Eestis väga palju ei ole ja esialgne mulje on, et teema vastu on tuntud sporaadilist huvi, teisalt võis see sõltuda (nõukogude ajal) üldistest piiratud võimalustest rahvausundit uurida. Kuna sel ajal mõisteti meil folkloori kui poeetilist loomingut, ei soodustanud ka see rahvausundi uurimist. Renata Sõukandi ja Ain Raali artiklis “Ravimtaimed eesti rahvameditsiinis” (2004) antakse ülevaade Eesti Rahvaluule Arhiivis olevatest rahvameditsiini puudutavatest teadetest ja nende kogumisest ning rahvameditsiini uurimisest. Artikli põhirõhk on siiski ravimtaimedel ja nende kohta avaldatud uurimustel.

20. sajandil ilmunud uurimustest võiks mainida arst Jaan Grünthali artikleid “Eesti Kirjanduses”: “Eesti rahvameditsiin, eriti sünnituse ning naistehaiguste puhul ja laste arstimisel, vanavara valgustusel” (1924); Ilmari Mannineni artiklit “Üldjooni meie rahvameditsiinist” (1925). Lähema ülevaate rahvameditsiini uurimisest 19. sajandil (suunal akadeemiline meditsiin – rahvameditsiin) annab Riin Alatalu diplomitöö “Meditsiinilise mõtte areng Eestis 19. sajandil eestikeelse kalendrikirjanduse näitel” (1992). Rahvameditsiinist ja koolimeditsiinist annab ülevaate Marju Kõivupuu raamat Võrumaa rahvaarstidest (2000). Marju Kõivupuu käsitleb inimest puudutava rahvameditsiini kõrval põgusalt rahvaveterinaariat, mis üldjuhul on leidnud vähem tähelepanu. Samuti tuleb märkida Andra Veidemanni uurimusi (1985; 1990) roosihaigusest ja maaalustest ning Mare Kõiva dissertatsiooni (1990) eesti loitsude klassifikatsioonist. Uurijaid, kes on vähemal või rohkemal määral teemaga tegelenud, on teisi – Gustav Ränk,

Edith Salu, Mall Hiiemäe, Reet Hiiemäe, Kristel Soomre (Kivari), Piret Paal jne.

Mare Kõiva artikkel “Loitsust riituseni” (1995) on vist ainuke nõukogude aega põgusaltki kokku võttev artikkel ja seetõttu olulise andmestikuga: 1960. ja 1970. aastatel kasvas vajadus ja huvi imearstide järele ning väidetavasti jagati sel ajal rahvaarstidele ametlikku arstimisõigust andvad paberid. 1970. aastatel levisid hoogsalt mitmesugused alternatiivmeditsiini suunad – vegetaarlus, dieedid, nõelravi jne. Rahvaarstide (rahvameditsiini) populaarsust aitas süvendada totalitaarsest režiimist tulenev psüühiline surutis. 1980. ja ka 1990. aastatel toimusid mitmed imearstide avalikud esinemised ja alternatiivmeditsiini alased kursused. Ehk siis – süvendatud huvi rahvameditsiini vastu saabus ajal, mil osa järjepidevast traditsioonist oli jõudnud kaduda või katkeda. Mare Kõiva võtab toimunu kokku järgmiselt: “tagasipöördumist traditsioonilise rahvameditsiini juurde ei toimunud, kuid muutusid üldised hoiakud: massimeediast mõjustatud alternatiivmeditsiini suhtutakse pooldavalt” (Kõiva 1995: 183).

Viimastel aastatel on eesti uurijad liikunud rahvameditsiini folkloorikeskselt käsitlemiselt laiematele käsitlustele, seda näitab 2007. aasta kevadel neljandat korda (kuid esmakordselt rahvusvahelisena) korraldatud meditsiiniantropoloogia alane seminar sarjast “Medica” (varasemad seminarid toimusid aastatel 2004–2006).

Lisades teadustasandile populaartasandi, on rahvameditsiini vastu 20. sajandil tuntud mõõdukat huvi, kui lähtuda siinkohal Karin Ribenise koostatud rahvaluulealastest bibliograafiatest aastate 1918–1993 ja 1993–2000 kohta (Ribenis 1998; 2002). Mõiste “rahvameditsiin” all on ära toodud vastavalt 89 ja 83 kirjet, mis lubab järeldada iseseisvusejärgset ärksamamat huvi rahvameditsiinist kirjutamise vastu (mõistete “ravimtaim”, “haigus” või “tervendaja” viited kattuvad mõiste “rahvameditsiin” all toodud

viidetega). Siinjuures ei saa kõrvale jätta juba mainitud fakti, et nõukogude perioodil oli rahvausundi, sealhulgas ka rahvameditsiini uurimine üldse mõnevõrra pärsitud. Teisalt toimus 1990. aastate alguses paranenud tingimustes üleüldine publikatsioonide arvu plahvatuslik kasv.

Tartu Ülikooli Eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna raamatukogu nimekirjas on umbes 30 eri aegadel kirjutatud rahvameditsiinalast uurimustööd, mis proseminari-, seminari- ja bakalaureusetööde hulgas moodustavad tööde koguarvust küll üsna väikese osa. On ka mitmeid vastava-teemalisi magistritöid, kuid doktoritööd puuduvad. Lisaks võib eeldada, et rahvameditsiinilist materjali on mainitud nendeski töödes, mis ei ole otseselt selle teema uurimiseks kirjutatud, eriti võib see kehtida isiku- või jutupärimust käsitlevate tööde osas. Eri aegadel kirjutatud tööd võimaldavad ehk heita pilku erinevatele lähenemistele oma aja taustal. Varaseim rahvameditsiini käsitlev uurimus pärineb teadaolevalt 1948. aastast ja see on Salme Kuusiku seminaritöö “Hambaravi eesti rahvameditsiinis”.

Kokkuvõte

Kokkuvõtvalt võib öelda, et lähtudes üldisest suhtumisest rahvameditsiini väärtusesse, on 20. sajandil rahvameditsiini uurimine läbi teinud mitmeid arenguid, akadeemilise meditsiiniga võrreldes madalamast seisusest kohati võrdväärse staatuse andmiseni. Nii Eestis kui Läänemaailmas võib täheldada huvi kasvu teema vastu 1920.–1930. aastatel, mõneks ajaks on uurimistegevus olnud pärsitud Teise maailmasõja ajal, ning uus tõusulaine uurimises, vähemalt Läänes, saabub 1950. aastate lõpul ja 1960. aastatel. Eestisse saabub samasugune huvilaine rahvameditsiini, eeskätt rahvaravitsejate vastu 1970.–1980. aastatel ning üsna

järsk huvitõus, nii rahva seas kui teadlaste hulgas, kestab alates 1980. aastatest tänapäevani.

Rahvameditsiin on uurimisväärne nii selle praktilisuse kui n-õ ebapraktilisuse seisukohast, uute ja vanade suundade vahel valitsev sümbioos muudabki konkreetse uurimisvaldkonna põnevaks.

Kirjandus

- Alatalu, Riin 1992. *Meditsiinilise mõtte areng Eestis 19. sajandil eestikeelse kalendrikirjanduse näitel*. Diplomitöö. Tartu Ülikooli etnoloogia õppetool.
- Alver, Bente Gullveig; Torunn Selberg 1987. Trends in Research on Folk Medicine in the Nordic Countries. – *Ethnologia Scandinavica*, Vol. 22. Lund: Royal Gustav Adolf Academy, pp. 59–70.
- Erich, Oswald A.; Richard Beitzl 1974. *Wörterbuch der Deutschen Volkskunde*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Grabner, Elfriede, Hrg. 1967. Volksmedizin. Probleme und Forschungsgeschichte. – *Wege der Forschung* 63. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Grabner, Elfriede 1988. Volksmedizin. – *Grundriss der Volkskunde*. Hrg. Rolf W. Brednich. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, S. 423–446.
- Grünthal, Jaan 1924. Eesti rahvameditsiin, eriti sünnituse ning naistehaiguste puhul ja laste arstimisel, vanavara valgustusel. – *Eesti Kirjandus*, nr 7, lk 229–308; nr 8, lk 334–347; nr 9, lk 386–395; nr 10, lk 443–453; nr 11, lk 475–491.
- Hatfield, Gabrielle 2003. *Encyclopedia of Folk Medicine. Old World and New World Traditions*. Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC–Clio.

- Kõiva, Mare 1990 = Кыйва, Маре. *Эстонские заговоры. Классификация и жанровые особенности*. Диссертация. Keele ja Kirjanduse Instituut. Käsikiri autori valduses.
- Kõiva, Mare 1995. Loitsust riituseni. – *Rahvausund tänapäeval*. Toim. Mall Hiemäe, Mare Kõiva. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 175–194.
- Kõivupuu, Marju 2000. *Rahvaarstid Võrumaalt: noor ja vana Suri Hargla kihelkonnast*. Tartu: Võro Instituut.
- Manninen, Ilmari 1925. Üldjooni meie rahvameditsiinist. – *Eesti Kirjandus*, nr 11, lk 453–459.
- Põvvat, Lea 1992. Teaduslik meditsiin *contra* rahvameditsiin. Pilk ajalukku. – *Kultuur ja Elu*, nr 2, lk 46–51.
- Ribenis, Karin 1998. *Eesti Rahvaluule Bibliograafia* (1918–1993) I ja II. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Ribenis, Karin 2002. *Eesti Rahvaluule Bibliograafia* (1993–2000). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Rørbye, Birgitte 2003. Rahvameditsiinist meditsiinifolkloristikani. – *Mäetagused*, nr 22, lk 7–19.
- Simon, Michael 2003. “Volksmedizin” im frühen 20. Jahrhundert. Zum Quellenwert des Atlas der deutschen Volkskunde. – *Studien zur Volkskultur* 28. Mainz: Gesellschaft für Volkskunde in Rheinland-Pfalz.
- Sõukand, Renata; Ain Raal 2004. Ravimtaimed eesti rahvameditsiinis. Ajalooline taust, etnofarmakoloogiliste andmete kogumine ja analüüs. – *Akadeemia*, nr 8, lk 1734–1762.
- Sõukand, Renata 2005. Loodus eesti rahvameditsiinis. – *Eesti looduskultuur*. Toim. Timo Maran, Kadri Tüür. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 55–79.
- Veidemann, Andra 1985. Rahvapärased arusaamad roosihaigusest ja selle ravimisest Eestis 19. sajandil ja 20. sajandi algul. – *Eesti külaelu arengujooni*. Toim. Ants Viires. Tallinn: ENSV Teaduste Akadeemia, lk 130–152.
- Veidemann, Andra 1987. Rahvameditsiin sotsiokultuurilisest ja semiootilisest aspektist. – *Looming*, nr 7, lk 965–969.

- Veidemann, Andra 1990. Maa-alused eesti rahvameditsiinis.
– *Jakob Hurt 150. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat* 38.
Tallinn: Valgus, lk 86–104.
- Yoder, Don 1972. Folk Medicine. – *Folklore and Folklife*. Ed.
Richard Dorson. Chicago, London: The University of Chicago
Press, pp. 191–215.